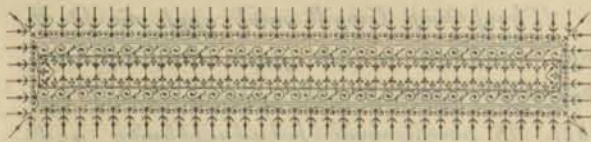

գիտնականները գրգռում են մոլեռանգ ամբողջը որ գիշեր ժամանակ յարձակուում են միասինարների վերայ և նոցանից երկուսին սպանում: Պէտք է ասել, որ Ննդշոֆուն շատ նշանաւոր ուխտատեղի է. նոցանից ոչ հեռու ծնունել է իւրեանց կրօնի հիմնադիր Կոնֆուցիոսը: այնտեղ է ապրել նա և այնտեղ քարոզել: ուստի և շատ բնական է Ննդշոֆուի ամբողջի կատարի մոլեռանգութիւնը: Գերմանական կառավարութիւնը ազգու միջոցների է ձեռք դարկել 2ինաց կառավարութիւնից այս դէպքի համար բաւարարութիւն և երաշխաւորութիւն ստանալու նպատակով:

ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ—ՊԱՏՄԱԿԱՆ.

ԳՐԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ.

Братская помощь пострадавшимъ въ Турціи Армянамъ. (Նդրայրական օգնութիւն ծածկաստանում վնասուած հայերին). Մոսկուա, 1897 ամի:

Սորերումն լոյս տեսաւ այս վերնագրով մի բաղմարովանդակ և մեծադիր հատորով դրականական—գիտնական ժողովածու, որի հրատարակութեան համար Մոսկուայում մի առանձին խմբադրական յանձնաժողով էր կազմուել պ. Դրիգոր Զանչիեանի ղեկավարութեամբ:

Վերջին 3 4 տարիների ընթացքում հայոց ազգի կրած անասելի և անօրինակ հալածանքն ու կոտորածը ծածկաստանում քարերին անգամ աղաղակել տուին և ամբողջ քրիստոնեայ աշխարհի կարեկցութիւնը շարժեցին դէպի մի աշխտատեղ և խաղաղ ժողովուրդ, որ տարապարտուց տաճկաց ձեռքից անխնայ կոտորուում էր: Շատ գրուեցաւ սոցա մասին, շատ զրքեր և զրքոյններ հրատարակուեցան. նոյն իսկ պաշտօնական վաւերաթղթեր երեւան եկան ի հաստատու-

թիւն այն սոսկալի դաւադրութեան, որ ծածկաց կառավարութիւնը կազմել էր հայոց դէմ՝ այդ խղճալի և խաղաղասէր ժողովուրդը խսպառ բնաջինջ անելու: եթէ ոչ աշխարհի երեսից, զոնեայ ծածկաստանի միջից և այդ զիւական մտադրութիւնը սկսուեցաւ իրաւործուել միայն նորա համար, որ բարենորոգումներ մտցնելու պաշարումից ազատ մնայ ծածկաց կառավարութիւնը: առարկելով թէ՛ հայ չկայ, որի համար այդ հարկաւոր է:

Մեր առաջ դրած մեծահատոր զիւրքը այն կարեկցութեան արգասիքներից մինն է, որ Ռուսաց գրականութեան մէջ յայտնի բանասերների աշակցութեամբ խմբադրուեցաւ և լոյս տեսաւ յօգուտ թշուառացեալ հայերի: որոնք իւրեանց տունն ու տեղը թողած, մերկ և անօթի թափառում են Կովկասի և հարաւային Ռուսաստանի ամեն անկիւններում: մեծաւ մասամբ դոքա զրկուած են աշխատող ձեռներից, որոնք ծածկաց բարբարոսութեան զոհ են զնացել: հալածական և աստանդական թողնելով իւրեանց օջախի կանանց և երեխայոց: Այսօր այդ հալածանաց զոհերն են, որ ամեն մի մարդու, մոռանալով քրիստոնեայ մարդու, էլ ուր մնաց արիւնակից հայ եղբայրների և քոյրերի կարեկց սիրան են ձմրում և դէպի բարեգործութիւն ու ընկերսիրութիւն հրաւիրում նորան: Կովկասը, մանաւանդ Նրեւանի և Կարսի նահանգները, ևս առաւել Ս. Էջմիածինը, ահա քանի տարի է, որ ամենայն սիրով մի աստուածահաճոյ գործ են կատարում՝ խնամելով թշուառացեալ հայերին: կերակրելով նոցա և պատուարելով: Դոցա աղաղակը հասել է ամեն տեղ, դոցա համար փող, շորեր և այլ անհրաժեշտ իրեր են ժողովում և մատակարարում: իսկ վերջին ժամանակ մի մեծ գործ էլ է աւելացել՝ այն է որբերի խնամատարութեան հոգալը: Մեր բարեխնամ կառավարութիւնը երկիցս թոյլ է տուել ընդհանուր հանգանակութիւն բանալ կարօտեալ զաղթականների համար և ահա այժմ ուսւրանասերներն իւրեանց լուսման են ձգում այդ սուրբ գործի համար:

Հրատարակուած զիւրքը շատ մեծ խնամքով է կազմուած, ուստի և արդէն արժա-

նացել է ամբողջ Ռուսաստանի մամուլի ջատագովութեան և ուշադրութեան:

Գիրքը սկսուում է մի խիստ սրտառու յառաջաբանով, որ դրել է պ. Գրիգոր Ջանշինան իւրեան յատուկ զեղեցիկ ոճով և ի սրտէ բղխած անկեղծ կարեկցութեամբ դէպի անմեղ զոհերը:

Գիրքը բաղկացած է՝

Ա. Նախարանից, որի մէջ տեղաւորուած են այնպիսի յօդուածներ, որոնք առնչութիւն ունին Հայոց որբերի և զաղթականների օգնութեան խնդրին: Նախարանը ըսկսուում է ս. Գրիգոր Նարեկացւոյ Չայն հառաչանացով և Ա. Ժեմչուժնիկովի չորս տող հառաչանաց սիրուն ոտանաւորով, իսկ սոցատակ շատ խորհրդաւոր կերպով զետեղուած է Գ. Դարբինեանի մի պատկեր՝ Հայը աղօթելիս: Եւտոյ մի շատ յարմար ոտանաւոր կայ Կ. Ր. ստորագրութեամբ ս. Եովհաննու յայտնութեան այս տողերի վերայ՝ Ահաւասիկ կամ ես առ դուրս և բաղխեմ. եթէ դք լուիցէ ձայնի իմում և բանայցէ զդրունան, մտից առ նա և ընթրիս արարից առ նա, և նա ընդ իս. (Գ. 20):

Վ. Գորմատէմի Հայ-Նղբայրներ յօդուածը այնպիսի ջերմ համակրութեամբ և մարդասէր կարեկցութեամբ է գրուած, որ չի կարելի առանց յուզուելու և խոր խոցուելու կարգաւ Եօդուածադիրը յորդորում է ռուս հատարակութեանը թողնել Հայոց խնդրի մասին ունեցած թիւր կարծիքը, որ արդիւնք է անտեղի սնապաշտութեան, և ուսումնասիրելով փաստերը, այնպէս վերջնական կարծիք կազմել խնդրի մասին:

Եովհան Կրօնշատասկու և Նղիշէ վարդապետի նամակները արդէն յայտնի են լրագիրներին, նոյնպէս և Մուշից ստացուած հեռագիրը տաճկաց նորանոր խժդժութեան մասին:

Դարձեալ մի ոտանաւոր Ա. Ժեմչուժնիկովի, որ մի սրտառու աղօթք է թշուառի բերանից:

Հանդիպումն Հայ-զաղթականների հետ ի Հայ-զաղթականները Ռուսաստանում, պաշտօնական տեղեկութիւնք տաճկաց խժդժութեանց մասին (1895), ինչպէս կենդանի ա-

ղատել Հայ մարտիրոսների որբ-երեխաներին (ամերիկական միսիօնարների հաղորդածից), — այս բոլորը իւր ժամանակին լրագիրներում տպուած յօդուածներ և տեղեկութիւններ են:

Նոյնպէս թարգմանաբար հանած է Ա. Ահարոնեանի վէպը՝ «Փալաք-վուրգունի» վերնագրով:

Փ. Ն. Տիւտչեի վեց տող արտասուալից ոտանաւորը շատ յարմարուում է յիշեալ վէպի տխուր վերջարանին: Պերեվոզչիկովայի ոտանաւորը մերձաւորին օգնելը կեանքի սուրբ նպատակ է հռչակում:

Միսիօնար Շարմետանի գրքի մասին մի փոքր մատենախօսական յօդուածով Շը Հայր հեղինակին Ֆրանսիական պարբերական թերթերի մէջ տաճկական խժդժութեանց դէմ առաջին բողոքողն է անուանում, որի շնորհիւ մեծ դուժար ժողովուեցաւ յօդուած թշուառացեալ հայերի:

Հայ-զաղթականի երգը ոտանաւորով Հայը իւր վերջին մնաս բարեն է ասում ստրկութեան լծի տակ ճնշուած հայրենի հողին:

Կ. Պօլսոյ ամեն, ս. Պատրիարքի նամակից մի հատուած, որով յայտնում է խմբագրութիւնից 7,000 Ֆր. ստանալու մասին և հակիրճ բաւերով նկարագրում է աղքատացած ժողովրդեան օգնելու մեծ կարիքը. մանաւանդ յիշուն հազար որբերի խնամոց կարօտ լինելը:

Մի համակրական ողջոյն բազմաչարչար Հայոց ազգին տալիս է Ե. Մորոզովը ոտանաւորով, որով յուսադրում է նորան՝ ասելով հաւատա՛ զօրացիր և սպասիր. քրիստոնէական Եւրոպան չի թողնի, որ իսլամը արիւնով շաղախէ քո Գրիգորեան խաչը: Վերջ կը լինի քո արտասուելին:

Լև Տոլստոյի ինքնաձեռագիր նամակի ընդօրինակութիւնից տեղեկանում ենք, որ յարգելի մատենագիրը ցաւ է յայտնում, թէ հանգամանքները չներեցին նորան գործունեայ մասնակցութիւն ունենալ Նղբայրական օգնութեան հրատարակութեան մէջ և յաջողութիւն է մաղթում ձեռնարկած գործին:

Սորանով վերջանում է նախարանը և սկսուում է առաջին բաժինը:

Բ. Առաջին մեծ բաժինը բաղկացած է

երկու մասից. առաջին մասում գետեկումն են ընդհանուր գրականական և գիտական յօդուածներ:

Առաջին մասը սկսուում է Պերեվոդչիկովայի և Կ. Տ. ի ոտանաւորներով: Յետոյ կարդում ենք Բելինսկու նամակագրութիւնը իւր կնոջ հետ, Բարովիկովսկու ոտանաւորը Առակի ծնունդը վերնագրով, Դրանովսկու համալսարանական դասընթացքը, երկու ոտանաւոր Ա. Վալաօրիաի-ից, Գերցենների կեանքից Վլադիմիրում (նամակահիք), մի ոտանաւոր Զիրովաձ Մուցիդի Մամին Սիրի-րեակի փոքրիկ վէպը Դիշեր վերնագրով, Բորոնցեվիչի նորավէպը Երկու ոգի, Դ. Կանսոնի Առ մահը (հայկական մեղեդի), Ն. Տեշուվի Կեանքի զոհեր նկարագիրը և Վ. Սպասովիչի Տիրոջ չարաբանքները Օրէր-Ամեր-դայուի մէջ (ճանապարհորդական տպաւորութիւններ):

Երկրորդ մասի մէջ գետեկումն են զըլխաւորապէս Հայոց անցեալին և ներկային վերաբերեալ յօդուածներ: Խմբագրութեան բացատրութեամբ Հայոց վիճակին անծանօթ լինելն է եղել և է աղբիւր ֆնասկար թիւրիմացութեանց, ուստի և առատութեամբ աշխատել է լրացնել այդ թերին ճշգրիտ տեղեկութիւններ տալով Հայոց կեանքից: Խմբագրութիւնը շատ լաւ ըմբռնել է Լամարտինի իրաւացի նկատողութիւնը, թէ ոչ մի բան այնքան չի նպաստում այլ և այլ ցեղերի մէջ նկատուած խտրութեանը, նախանձին և թշնամութեանն, որքան տգիտութիւնը, իսկ Ռուսաց մէջ ո՞ր աստիճանի է հասել թերի ծանօթութիւնն անգամ հայ ազգաբնակչութեան կենցաղի և տրամադրութեան մասին Կովկասում, ասում է խմբագիրը յառաջաբանում, կարելի է տեսնել հետեւեալ օրինակից. Մեղանում, ասում է նա, շատերը սովոր են կարծել, մինչև անգամ և մամուլի մէջ հաստատել, թէ Հայերը գրեթէ ամբողջովին պատառաբոյժներ են և պարագում են գիւրին և արդիւնաւոր առեւտրով և վաշխառութեամբ: Վիճակագրական անհեշտիկ փաստերը, որոնք առաջ են բերուած Ա. Ն. Սաղանովի յօդուածի մէջ, ցոյց են տալիս, թէ որքան սխալ է այդ տարածուած նախա-

պաշարմունքը, որ հիմնուած է անցողական և պատահական տպաւորութեանց վերայ: Ամեն մարդ չի հաւատալ, այն ինչ անպայման կերպով հաստատ փաստ է, որ հայերի մեծագոյն մասը ի հնուց անտի երկրագործ է եղել և ցայսօր էլ նոյն վիճակի մէջ է: Ռուսաստանում բնակուող մի միլիոն հայերից հարիւրին ութսունը պարագում է երկրագործութեամբ, իսկ հայոց ազգի նախնական բնակավայրում՝ նախկին Հայկ կան նահանգում, ուր 845,667 հայ բնակիչ կայ, նախնական ժամանակներից նուիրուած է այդ իւր սիրած պարագմունքին հարիւրից ինըսուն և վեցը, ուստի և ի զուր չէ ժառանգել պատմութեան մէջ «աշխատասէր» մակդիրը: Այս երկրագործ դասն է ժողովում երկրի բոլոր հացի կէս մասը: Ահա քեզ և պատառաբոյժեր, բացականչում է խմբագիրը:

Առաջին բաժնի երկրորդ մասը սկսուում է իշխան Լ. Ուխտովսկու Կալիթայի Հայերը և Բուդդա-Դայա՝ յօդուածով, որ հանած է թագաւոր կայսեր «Ճանապարհորդութիւն յարեւել» գրքից: Յետոյ գալիս է մի ոտանաւոր Վ. Գեսսէնի, ապա Ս. Փիլիպպովի Ամայութեան մէջ (Կ. Պօլսոյ նկարագրից) յօդուածը: Ս. Չախտանի Տաճկաց գերեզմանատուն իւսկիւտարի մէջ ոտանաւորը, Դ. Թարխանովի գրուածքը Դիտութեան երեակայական սնանկութեան մասին, Ն. Կարիշեւի Ժողովրդական տնտեսութեան պատմութիւնից հատուածը, Պանագիստ Փեղրի Զոյժիկ չափածոյ առակը, Մ. Կովալեւսկու Գիւղական շարժումների պատմութիւնից արեւմուտքում ուսումնասիրութիւնը, Ա. Ժեմչուժնիկովի չորս տող ինքնակենսագիր ոտանաւորի ընդօրինակութիւնը:

Այս ընդհանուր գրականական գրուածքներից հետեւում է Գր. Խալաթեանի Սասունցի Դաւիթը՝ իրրե օրինակ հայկական ժողովրդական զրոյցի:

Յետոյ զարձեւել մի գրուածք ընդհանուր գրական բովանդակութեամբ Լուսանկարչութիւնը և բնութեան զգացողութիւնը վերնագրով՝ Կ. Տիմիրեազեւի: Դ. Բելոուսովի մի սիրուն ոտանաւոր և ապա Դիօնէօի Դարնանը (ճանապարհորդական յիշողութիւններ-

րից) գրուածքը, կոմսուհի Ռւփարտայի ծանապարհորդութիւնը դէպի Փշաւիա և Նսեւսուրիա: Դարձեալ մի ոտանաւոր Իմսարա՝ Ե. Ալիբէգեանիս Երկու նախագիծ ճորտերի ազատութեան համար, մինը կոմսուհի Վիկելգորսկայա՝ի միւսը՝ Փ. Վեկրոտի. երկուսն էլ կազմուած են դարուս սկզբներում և պատմական նշանակութիւն ունին: Իրբև փորձեր այն մեծ գործի, որ յաջողուեցաւ շատ աւելի ուշ՝ մեր օրերում:

Ընդհանուր բովանդակութեամբ են նաև Ն. Ստորոժենկոյի յօդուածը նշանաւոր բանաստեղ Շելլէնկոյի մասին Հանձարեղ վշտահարը վերնագրով. Դր. Զանչեանի Պատմութեան պայծառ երեսը (ճորտերի ազատութեան 36 ամեակի առթիւ) մի պատմական հայեացք, Վ. Դեսսէնի երկուուն ոտանաւոր. Օրնինսկու՝ Իմ յիշողութիւններից գրուածքը. Ի. Աստախովի խուլ անկիւնում փոքրիկ պատմութիւնը. ԲուզովՖ Շարացի Անմեկնելի դարանիքի առաջ վերնագրով պատմութիւնը. Վ. Դիլարովսկու բարեկամին վերնագրով ոտանաւորը. Ն. Ս.-ի յիշողութիւններից Վ. Ա. Արցիմովիչի մասին. Բելոգոլովու յիշողութիւնները կոմս Մ. Տ. Լոռու-Միլիքեանի մասին. Դր. Զանչեանի յիշողութիւնները Բելոգոլովու մասին. Մ. Սալտիկովի Բելոգոլովուն գրած վերջին նամակները. վերջին ինքնաձեռագիր նամակի ընդօրինակութիւնը. Կ. Բալմոնտի երեք ոտանաւոր. Զլոտովրատսկու գրականական յիշողութիւններից (Տուրգենևի, Սալտիկով և Դարչին). Երկու առդ. Ս. Զարուդնու մասին. Ա. Ժեմչուժնիկովի մի ոտանաւոր:

Այս յօդուածներից յետոյ, որոնց դասաւորութեան մէջ որոշ կարգ հնար չի եղել պահանջներու, կարգում ենք Լ. Մսերեանի Երկու դիտական վանքեր (Վենետիկ և Վենետիկ Միլիթարեանները) գրուածքը. Դ. Ալիշանի Հայաստանի բնական աշխարհագրութեան նկարագիրը Արգար Յովհաննիսեանի Թարգմանութեամբ:

Վ. Միլլերի Թարգմանութեամբ այս մասում տպուած է Սանկրիտերէնից Կալիդասայի Վիկրամորվաչի սղերագութիւնը. Հէյնէի մի ոտանաւոր:

Դարձեալ մի շարք կենսագրութիւններ հայազգի զօրապետների՝ Յ. Լազարեանի, Ա. Տ. Լուկասեանի, Բ. Շելկովիկեանի և Յ. Ալիսագեանի (ի զուր Լոռու-Միլիքեանին սոցանից անջատել են), որոնք համաշխարհային համբաւ ու հռչակ են վայելում իւրեանց պատերազմական հանձարով և այն յաղթական հերոսութեամբ, որ ցոյց են տուել պատերազմի դաշտում և որոնք Հայոց ազգի պարծանքն են. բոլորն էլ հաւասար չեն միմեանց իւրեանց հանձարով, բայց բոլորն էլ սոցա հետ և շատ զօրապետներ Հայոց ազգի մի բանում նման են միմեանց՝ այն է իւրեանց ջերմ սիրով դէպի Ռոսաստանի շահերը և նորա փառաց համար ծառայելը իւրեանց համար սկզբունք են դարձրել և այդ սկզբունքը իւրեանց կեանքի մէջ անվճար գործ են դրել և իւրեանց անձնագոհութեամբ քաջալեր եղել ամբողջ ազգի համար: Նոքա անմահ կը մնան Ռուսաց ոչ միայն զինուորական պատմութեան մէջ, այլ և սերունդէ սերունդ կը յիշուին ամբողջ Ռուսաստանում և օրինակ կը լինին ամեն մի հաւատարիմ հպատակի համար, օրինակ հաւատարմութեան, անձնագոհութեան և անկեղծ սիրոյ առ Դահն Ռուսաց:

Վիկտոր Հիւզոյի ոտանաւորով, որ Յունաց ազատութեան խնդրին է վերաբերում, կնքուում են այս կենսագրութիւնները:

Մի փոքր հատուած վերեսազգինի յիշատակարանից նկարչութեան վերաբերեալ և ապա հայազգի մեծահռչակ ծովանկար Յ. Ալվազովսկու մասին երկու խօսք: Ապա Մալախովի յօդուածը Համլէտ ողբերգութեան մասին և Համլէտի դերը առաջին անգամ Հայոց բեմի վերայ ներկայացնող հանրածանօթ Պետ. Աղամեանի կենսագրութիւնը:

Մ. Նիկոլսկու մի շատ հետաքրքրական յօդուած՝ Ուրարտու (Արարատ) հին երկիրը և ասորա—բաբելոնական քաղաքակրթութեան հետքերը Կովկասում: Ա. Դրիւնի Մեր ժամանակը վերնագրով ոտանաւորը:

Արատագուած է նաև 1895-ին Прав. Вѣст.-ի հանդամանօրէն յօդուածը Հայոց Հայրապետները վերնագրով, որին հետևում է Պատրիարք-Պաթուղիկոս Մկրտիչ Ա. (Հայ-

րիկ) կենսագրութիւնը և Ծորին Ս. Օժու-
թեան երկասիրութիւններէից հանած մտքերը
և Երզը «Հայրիկ» Հայրիկ»:

Յետոյ կարգում ենք Ա. Չորանեանի Հին—
Հայոց գրականութիւնը Լ. Մսերեանի թարգ-
մանութեամբ:

Մեր Շարականի Մ. Էմինի Ռուսերէն
կղասիքական թարգմանութեան յառաջարա-
նը և վեց կանոնները ծաշակ են տալիս մեր
կենդեցական գրականութեան մասին:

Բառն Շտակերէրգի Մի քանի խօսք
Հայոց պատմագիրներին նշանակութեան մասին
Սասանեան Պարսկաստանի ուսումնասիրու-
թեան համար: Գր. Սալաթեանի Երկու հայ-
կաբաններ (Մ. Էմին և Բ. Պատկանեան) յօ-
դուածը—շատ մօտ ծանօթութիւն են տալիս
Հայոց հին գրականութեանը:

Գ. Միրովի ոտանաւորը Պարթենոնի ա-
ռաջ, Վ. Դոլցեկի Լեոն Բուրժուան համե-
րաշխութեան մասին վերնագրով նկատողու-
թիւնը Բուկիայի «Ազգասիրութիւն» և ազ-
գասիրութիւն—գրուածքը Պ. Սիգման ազ-
գայնականութեան մասին, Հայերը Ռուսաս-
տանում՝ Գ. Բանանեանի սորա յիշատակին
նուիրուած յօդուածը, Դրեկի ակնարկները
Հայոց պատմութիւնից, Ա. Սախանովի՝ Հա-
յերի վիճակը Վրաց թագաւորութեան մէջ,
Սաղանովի յայտնի վիճակագրական տեղեկու-
թիւնները «Հայերը Կովկասում» վերնագրով
Մի քանի նկատողութիւններ հայերի դէմ
յարձակմանց առթիւ, Կոսմոսից հանած Եր-
կաթի դար ոտանաւորը, Գր. Սալաթեանի
յօդուածը Հայոց առականների մասին, Ախթա-
մար ոտանաւորը, Մինաս Բերբերեանի նկա-
տողութիւնները Հայոց արդի գրականութեան
մասին, Աղէքսանդր Ժառուերեանի երկու ո-
տանաւորի թարգմանութիւնը, Դերիկ Վեսե-
լովսկու յօդուածը Հայոց արդի գրականու-
թեան քննադատութեան մասին, Բաֆֆի-ի մի
փոքրիկ վէպ և Հայ—Արմենի երկտուն ոտա-
նաւորը—ահա այս ամենը ի մի ժողովուած
շատ հարուստ պաշար են մեր գրականութեան
ծանօթութեան համար, որ առաջարկում է
ընթերցողներին ժողովածուի խմբագրութիւ-
նը: Ոչ մի գրական հանգէս, նոյն իսկ մեր
հանգէսներից, մի համարում այդքան նիւթ

չի կարող տալ որքան առատօրէն և այն ընտ-
րովի առել է Երզայրական օգնութիւնը: Ար-
դարեւ մեծ ծառայութիւն է մատուցել պ.
Գր. Ջանչիեանը Ռուսաց գրականութեանը
այդպիսի մի սիրուն դասաւորուած պաշար
առաջարկելով նորան, որ բարեմիտ գրասէր-
ների համար անսպասելի ուսումնասիրութեան
նիւթ է Հայոց գրականութեան ծանօթու-
թեան համար:

Վ. Կորոլենկոյի կռուի մէջ Սատանայի
հետ ճանապարհորդական նկատողութեամբ, Վ.
Երմիլովի Գիրք և Ժողովուրդ խորհրդածու-
թեամբ և Ա. Վեսեւլովսկու Զգայուն և Սառն
վերնագրով գրուածքով վերջանում է առա-
ջին մեծ բաժինը:

Երկրորդ բաժինը փոքր է, բայց շատ
յուզիչ իւր բովանդակութեամբ: Սկսում
է Տիւաչեի չորս տող սրտառուչ ոտանաւո-
րով, Լըրուա Բոլիէի խոր սրտից բղխած մի
քանի տողով Սասնոյ կոտորածի առթիւ և
Ֆրանսիական դեսպան՝ Կաթրնի խօսքով, թէ
Տաճկաստանում բարենորոգումներ մտցնելու
համար, այնտեղ ամեն ինչ պէտք է կերպա-
րանափոխել:

Յետոյ Կ. Ռ.-ի Հառաչանաց Կամուրջը
ոտանաւորն է տեղաւորուած, Կոմս Լ. Կոմա-
րովսկու յօդուածը բարենորոգմանց մասին
Տաճկաստանում, Է. Դիլլօնի իրերի վիճակը
Տաճկական Հայաստանում (նախքան 1895-ի
կոտորածը), Պ. Բելեայեկի Տաճկաց զոհերի
նամակները Փոքր Ասիայից (1895—1896),
Ելզիդի կեանքը, Իզմիրկան Պատրիարքի կեն-
սագրութիւնը, Սաւելիեկի ոտանաւորը, Կ.
Պօլսոյ կոտորածը (Օ. Կայդանովայի նամակը
Կ. Պօլսոյ), Վ. Բերարի՝ օգոստոսի սպանու-
թիւնները Կ. Պօլսում (1896), Հայկական
խնդիրը Ֆրանսիական Դեղին զրքի վաւերա-
թղթերով, Արարատից հանած՝ կոտորած Վա-
նայ վիլայեթում թղթակցութիւնը, Ա. Տոլ-
ստոյի ոտանաւորը, Ֆրանսիական Le Mord
լրագիրը Տաճկաստանի մասին և Փ. Տիւաչե-
ի ու իշխան Է. Ուխտամսկու փոքրիկ յու-
սագրական ոտանաւորը—կազմում են զրքի
ամենաախուր երեսները, որոնց ամեն մի տողը
արիւնով է գրուած և արտասուքով ողո-
ղուած . . . :

Գիրքը բաղկացած է՝ յառաջարանը՝ 3-ց, նախաբանը՝ III—XLVIII, Առաջին բաժինը 1—752 և Նրկորդը՝ 1—128 մեծագիր երեսներին: Գիրքը զարգարուած է Յ. Այվազովըսկու չորս ինքնուրոյն պատկերներով, Վ. Սուրէնեանի ծաղկանկարներով, Հեղինակների ինքնաձեռագիրը ընդօրինակութիւններով և 160 պատկերներով, տեսարաններով, Անդրկովկասի, Տաճկական Հայաստանի և այլ տեղեաց տիպերով:

Ի միջի այլոց պատկերներին մէջ գետեղուած են Վեհափառ Տ. Տ. Մկրտիչ Ա. Կաթուղիկոս Ամենայն Հայոց (երկու), Տ. Գեորգ Դ., Տ. Մատթէոս Պատրիարք Իզմիրեան (երկու): Տ. Խորէն Արքեպիսկոպոս Նարեկ, Հ. Ղ. Ալիշան, Հ. Այտընեան, Վեհ. Հայրիկի ընտրող ժողովի պատգամաւորներ, Մ. Լուսու—Մելիքեան, Յ. Լազարեան, Ա. Տ. Ղուկասեան, Բ. Շերիֆիկով, Յ. Ալիսաղով, Յովհ. Այվազովսկի, Մ. Էմին. Բ. Պատկանեան, Ռ. Պատկանեան, Գ. Բանանեան, Պ. Աղամեան և այլք:

Գինն է՝ հասարակ թղթի վերայ 4 ռ. իսկ լաւի վերայ՝ 5 ռ.:

Պահեստը գտնուում է Մոսկուայում Կարբասնիկովի գրաւաճառանոցում: (Մոխովայնա):

ՄԵՐ ԵՐԿՈՒ ԳՐԱԿԱՆ ԼԵՋՈՒԹԵԱՆ ԽՆԳԻՐԸ.

(Շարունակութիւն ևս վերջ) *

Երկու գրական լեզուի էական տարբերութիւնը, որ այժմ վերացնել անհնարին է, անշուշտ բայերի խոնարհման մէջ է, սահմ. ներկայ և անցեալ անկատար ուսում եւ կ'ուսեմ, ուսում էի և կուսիի ձևերի և անոնց բացասականների մէջ, Այս տարբերութիւնը մենք էական ենք կոչում, զի մինչդեռ միւս տարբերութիւնները մեծ մասամբ հընչեանական են, այս՝ արամաբանական, մտածողութեան եղանակի տարբերութիւն է, կուսեմ ձևն արեւելեան հայերի համար միայն ապառն է, իսկ կուսիի միայն պայմանական, մինչդեռ արեւմտեան հայերի համար՝ նոյն ձևերը թէ ապառնի ու պայանական են և թէ սահմ. ներկ. և անց. անկ.:

Ուրիշ խօսքով արեւելեան լեզուն արեւմտեանի մի երկրամաս ձևի զիմաց՝ ամեն մի իմաստի համար առանձին ձև ունի, ներկան և ապառնին, անց. անկ. և պայմանական ձևերը կատարելապէս անջատած է իրարուց, իսկ արեւմտեան լեզուի մէջ այդ անջատումը չկայ, Խնչ ասել կուզէ, որ մտածութեան եղանակը փոխել տալը զիւրին չէ, ուստի և այս կէտի մէջ որքան և միութիւն ցանկանաք, այժմ այդ անհնարին կը լինի զուտ բերել:

Բայերի խոնարհման մէջ եղած այս էական տարբերութիւնը, որ կայ երկու գրական լեզուի մէջ, հետեանք է իսկապէս արեւելեան գրական լեզուի սկիզբը գնողների գործունէութեան. զի այն որ այժմ անհնարին ենք համարում անել, 1850-ական թուականներին, ոչ միայն հնարաւոր էր, այլ և ամենայն հեշտութեամբ կարելի էր, Երեւակայեցէք մի բոպէ, որ այդ ժամանակներում գրական լեզուն առաջ բերելու համար գրագէտները, ինչպէս Նալբանդեանի նամակներից և ուրիշներից երևում է, դեռ խորհում էին թէ որ բարբառը հիմք ընդունեն գրական լեզուի համար, Մշու, Աստրախանի, թէ Երաքատեան բարբառը, Գերալիզութիւնը, հարկաւ ոչ առանց ուրիշ ազդեցիկ հանգամանքների ևս, տրուում է Երաքատեան բարբառին, որին մօտ են Թիֆլիսի, Աստրախանի և Ղարաբաղի բարբառները, Բայց եթէ այդ մարգիւր, որոնց մենք պարտական ենք մեր արեւելեան գրական լեզուի և գրականութեան սկզբնաւորութիւնը, աւելի լուրջ ուսումնասիրութեան ենթարկէին այդ խնդիրը և յատկապէս գրական լեզուի միութիւնն ի նկատի ունենային, նրանք բայերի խոնարհման մէջ գերակշռութիւն կրտային կը ձևին և ոչ ում ձևին, Մենք չենք դատապարտում այդ միշտ յիշելի մարգկանց, այլ միայն իրողութիւնն ենք քննութեան առնում. անշուշտ կային պատճառներ, որ նրանք այդպէս վարուեցան:

Եթէ մեր բարբառներին ուշադրութիւն գարձենք, կը տեսնենք, որ հայ ժողովրդի մեծ մասի մէջ ոչ թէ ում ձևն է գործածական այլ կը ձևը, Բոլոր արեւմտեան հայերը կը ձևով են մտածում և խօսում, ինչպէս և Ռուսիայի սահմաններում եղած հայերից Ալէքսանդրապոլի, Ապարանի և ուրիշ կողմերի, արեւմուտքից գաղթած հայերը, ինչպէս և Նոր-Նախիջևանի ու Խրիմի հայերը. իսկ ում ձևով մտածում և խօսում են, եթէ կարելի է այսպէս ասել, ծայրագոյն արեւելքի հայերը՝ Աստրախանի, Ղզարի, Թիֆլիսի, Ղարաբաղի և, որ զլիաւորն է, Երաքատի հայերը, ինչպէս և այս վերջին երկրից և Սիւնեաց կողմերից դէպի Պարսկաստան բռնի կամ կամաւոր գաղթած հայերը, Բուն պարսկահայոց բարբառներն ևս, ինչպէս Խոյի և Սալմաստի հայերինը, որոնց գաղթականները 1829 թուից ի վեր տարածուած են Ռուսահայաս-